

HUNKORI EDÉNYEK JÁNOSSZÁLLÁSRÓL

KŐHEGYI MIHÁLY

(Baja, Türr István Múzeum)

1965 őszén Budavári Attila főagronómus jelentette, hogy Jánosszálláson régi edényeket találtak. A helyszínre Trogmayer Ottó régész utazott ki. Megállapította, hogy répaverem ásása közben hunkori gödrökre bukkantak a munkások. Ezek a gödrök a már lehántott altalajba tovább mélyedtek lefelé, de feltárásuk — az esetleges talajvíz miatt — nem vált lehetővé, hiszen ez egyértelmű lett volna a már elkészült répaverem használhatatlanná tételével. Ilyen körülmények között a régész meg kellett elégedjék a tények rögzítésével és a leletek beszállításával.¹

A munkások csupán egy gödröt bontottak ki teljesen. A kerek, mintegy 80 cm mély és 120 cm átmérőjű gödör kitöltése laza, szerves fekete humusz volt, mely a homokos altalajtól élesen elvált. A kitöltésben néhány állatsont és cseréptöredék mellett öt edényt találtak, melyek közül négy épen maradt meg. A munkások elmondása szerint a kis tállal volt befedve a törött, nagyobb szürke edény szája. A másik két tál és a nagy urnaszerű edény talpon állott az előbbieket mellett.

Leírásuk a következő:

1. Szürke, korongolt edény. Vállán körbefutó besímitás, melyből felfelé félkörös besímitások indulnak. Az így létrejött bolthajtásos díszén belül, ugyanarra az alapvonalra támaszkodva, két újabb besímitott díszítés látható. Ezek átmérője pont fele a nagyobbiknak s ívük is alacsonyabb annál (1. kép.) Az edény pereme letörött, oldala lémezesen hasad. A perem alatt 80—90 fokra egymástól átfúrások láthatók, melyek 6—11 mm átmérőjűek. Talán arra szolgáltak, hogy a megrepedt peremet erősítsék. Ellene mond ennek, hogy a lyukak igen nagyok s teljesen szimmetrikusan helyezkednek el. Mintha oldaluknak felső fele súrlódástól kopott volna meg. Talán az edény három oldalon történő felfüggesztésére szolgáltak? Ebben az esetben a középső függesztő zsinór meghúzásakor az edény tartalma könnyedén kiönthető volt (2. kép). M.: 27 cm, talpátmérő: 10,3 cm, hasátmérő: 20,1 cm.

1

2

¹ Trogmayer Ottó jelentése a szegedi múzeum Régészeti Adattárában. A leletek közlésének átengedéséért is neki tartozom köszönettel.

2. Keskenytalpú, tölcséres, felső harmadában kihasasodó, vízszintesen kihajló peremű, szürke, korongolt edény. Nyaka alatt enyhén profilált. M.: 51 cm, peremátmérő: 19,5 cm, talpátmérő: 19,5 cm (3. kép).

3. Szürke, korongolt tál. Pereme lekerekített, oldala enyhén profilált. A pereme alatt öt párhuzamosan körbefutó besimitás díszíti. M.: 8,3 cm, peremátmérő: 27,1 cm, talpátmérő: 12,9 cm (4. kép).

4. Téglavörös, korongolt római dörzstál. Pereme kihajló, enyhén domború, kettős tagolású. A perem belső, félkör alakúan kiemelkedő szegélye a kiöntőnyílás két oldalán folytatódik. Külső fala csonkakúp, belseje alul enyhén gömbölyű. Belseje zöldmázos. M.: 12,8 cm, peremátmérő: 32,1 cm, talpátmérő: 11,1 cm (5. kép).

5. Téglavörös, korongolt római edény. Csonkakúp alakú, pereme vízszintes. Peremét bekarcolt körbefutó vonal díszíti. Külső lezárását léctag képezi, melyet rézsűsen éles szerszámmal bevagdostak. Belül zöldmázos. M.: 4,6 cm, peremátmérő: 14,4 cm, talpátmérő: 4,4 cm (6. kép).

3

4

A lelőhelyet, Trogmayer Ottó társaságában, 1971-ben újra bejártuk. Szegedtől észak felé haladva az E 5-ös nemzetközi műúton keletről elhagytuk a Fehér-tó nyílt vizét. A tó ÉNy-i végével egymagasságban Jánosszállás felé ágazik ki az út. Az elágazástól 1350 méterre, az út és a vasút között terül el a lelőhely (7. kép). Egy többszáz méter hosszú és 80–120 m széles földhát húzódik itt É–D irányban. Felső csücskénél ásták a répavermet. Az egészet a Fehér-tó mélyen ülő mocsárvilága vette körül valamikor. Karpe Mihály 1767 körül² és Vertics József 1788-ban készült kéziratos tér-

5

6

² *Karpe Mihály*, *Tabula Partem Hungariae Superioris Cis-Tibiscanae ita representans prouti in Comitatus, eorumque Processus dividi solet*. Országos Levéltár — Kamarai 237.

képein jól látszik, hogy a vízjárta területből egy-egy száraz hátság emelkedik ki.³ Ezeken már ősidóktól fogva élt ember. A mi lelőhelyünk is ilyen földrajzi környezetben fekszik.

A magyar régészeti szakirodalom már évtizedek óta számontartja Jánosszállás nevét. Kovács István 1914-ben ismertette azokat a sírokat, amelyek a mi lelőhelyünk-től valamelyest északabbra, a jánosszállási vasúti megálló közelében, a 307. számú őrház szomszédságában kerültek elő. A feltárt hét sír alapján az ásató azt a következtetést vonta le, hogy itt az i. u. I—IV. században a szarmata-jazygok temetkeztek.⁴ 1934-ben pedig újabb leletek kerültek innen a szegedi múzeumba, melyeket azután dáknak határozott meg a kutatás. Párducz Mihály már akkor felhívta a figyelmet arra, hogy a meglehetősen szűk körzeten belül előkerült leletek valószínűleg azonos település és temető anyagát jelentik s így az élet mintegy 400 éven keresztül folyamatos lehetett.⁵ Fogjuk látni, hogy a most közlésre kerülő edények tovább erősítik ezt az elképzelést.

A 4. és 5. képen bemutatott edényekről nem kétséges, hogy azok római import darabok. Anyaguk, formájuk, mázuk egyértelműen erre mutat. A peremén harántvágásokkal díszített kis tál keltezésre kevésbé alkalmas. Belső zöld máza minden esetre kései, III—IV. századi készítésre utal.⁶

Talán valamivel jobb helyzetben vagyunk dörzstálunkkal. Párhuzamait több pannóniai lelőhelyről ismerjük. A korai példányok félkörös-profilúak. Ez a forma egy Flaviusok és Trajanus alatti sigillata-dörzstálra megy vissza.⁷ Ismerünk ilyent

³ Vertics József, Ideal Charte der vereinigten Békés, Csanád und Csongráder Comitaten. Országos Levéltár — Helytartótanács — Div. X. No. 3.

⁴ Kovács István, A jánosszállási jazyg temető. Dolg, 1914. 109—120.

⁵ Párducz Mihály, Dák leletek Jánosszálláson. MFME 1956. 15—30.

⁶ B. Thomas Edit, Római kori mázas agyag díszedények a győri múzeumban. Arrabona, 1961. 17—32.

⁷ Oswald, Felix—Pryce, T. Davis, An introduction to the study of the terra sigillata. London, 1920. Taf. LXXI. 10—4. — Lektorom, Gábler Dénes arra figyelmeztetett, hogy a korai dörzstálak valóban kapcsolatba hozhatók a Drag. 36 típusú sigillata tállal, de ezek formája nem azonos a jánosszállásival. — Megjegyzését köszönöm.

az adonyi I. kőtábor IX. ásatási területéből.⁸ Tudjuk, hogy a kőtábort Hadrianus alatt építette át a III. Batavorum cohors⁹ és a Marcus alatti szarmata háborúkban elpusztult.¹⁰ A dörzstál egy másik szórvánnyal együtt tehát korai példány. Formailag hasonló ezekhez a Winden am See-ben egy villa rustica-ból előkerült dörzstál, valamint többek töredéke. A villa 130—140 között égett le.¹¹ A Pomáz-Lugi dűlőben,¹² valamint a Komló határában feltárt római villák mázas dörzstálai formailag már sokkal jobban megegyeznek a jánosházival s IV. századi datálásuk is időrendi párhuzamot jelent a mi tálunkkal.¹³ Gyártásuk több helyütt folyt Pannóniában. Az Aquincumban feltárt fazekastelep egyik kemencéjében 14 db volt egymásba rakva.¹⁴ Tác-Fövenypusztán is helyben gyártották a zöldmázás dörzstálakat a III. század utolsó harmadától kezdve.¹⁵ A II. számú villából, mely 365 körül pusztult el, jó párhuzamát ismerjük a mi példányunknak.¹⁶ Mindebből világos, hogy a jánosházi dörzstál pannóniai műhelyben készült a IV. század első kétharmadában.

S mire használták ezeket a dörzstálakat? A dörzstálak (mortarium) nélkülözhetetlen kellékei voltak az antik háztartásnak. Általában kőből, fából és agyagból készültek.¹⁷ A legfontosabb a tálak belsejének durva, érdes kivitele volt, amit apró kavicsok beépítésével értek el. Ezeket az edényeket növényi magvak szétzúzására, kenyérsütésre,¹⁸ ételek dagasztására,¹⁹ tej megalvasztására, illetve vaj előállítására,²⁰ bogycók kipréselésére és gyógyszerek-varázsszerek elkészítésére használták.²¹ A nagy kő-dörzstálak melletti egyhangú munka a betörők és rabszolgák büntetése volt.²² A kisebbekkel általában asszonyok foglalatostkodtak. Zúzásra egy közepén jól kézbeillő, két végén megvastagodó fa (néha vas) szolgált, amint azt terrakotta szobrocskákon jól látni.²³ Vázaképek ábrázolásaiából tudjuk, hogy nyelvesszemes asszonyok az éppen kezük ügyébe eső törőfával igyekeztek „meggyözni” vélt igazukról a

⁸ *Barkóczy László—Bónis Éva*, Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). Acta Arch. Hung. 1954. 157.

⁹ *Wagner Walter*, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Berlin, 1938. 95.

¹⁰ *Radnóti Aladár—Barkóczy László*, Adatok Pannonia Inferior II. századi hadrendjéhez. Arch. Ért. 1951. 92. — A szarmata háborúra általában: *Peterson, Eugen—Domaszewski, Alfred—Calderini, Guglielmo*, Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom. München, 1896. I—II. — *Zwicker, W.*, Studien zur Markus-Säule. Bijdragen de la Fond. Allard Pierson VIII. Amsterdam, 1941. — *Mócsy András*, A markomann háborúk savariai pusztításai. Arch. Ért. 1963. 19.

¹¹ *Baiduin Saria*, Der römische Gutshof von Winden am See. (Burgenländische Forschungen 13.) Eisenstadt, 1951. 46.

¹² *Thomas Edit*, Römische Villen in Pannonien. Budapest, 1964. 250—255.

¹³ *Burger Alice*, Római kori villa maradványai Komló határában. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1967. 65.

¹⁴ *Kuzsinszky Bálint*, A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei, 1932, 334—336.

¹⁵ *Thomas Edit*, Die römerzeitliche villa von TÁC-Fövenypuszta. Acta Arch. Hung. VI. (1955) 122—123.

¹⁶ *Bánki Zsuzsa*, Villa II. von TÁC. Alba Regia, 1963—1964. 106—107., 123.

¹⁷ *Pauly-Wissowa*, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. XVI. 319.

¹⁸ *Plautus*, Aulularia 95.

¹⁹ *Cato, M. P.*, De re rustica 74—76. Több részletes receptet ad túróval töltött, olajban kisütött tésztafélék elkészítésére.

²⁰ *Tschumi, Otto*, Bemerkungen zu den sogenannten Reibschalen. Germania, 1931. 179—180.

²¹ *Juvenalis*, VII. 170.

²² *Plinius*, Nat. hist. XVIII. 112.

²³ *Blümmer, Hugo*, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. Leipzig, 1912. 18—19. és 4. ábra.

8. kép

szomszédasszonyukat.²⁴ A pannóniai városokból, katonai telepekről²⁵ a villa rusticából előkerült dörzstálak legtöbbszörbe szorgos női kezek egész vájatokat koptattak. A szegényebbje ólomkapcsokkal fogta össze a megrepedt tálak darabjait, hogy még ideig-óráig használhassa.²⁶

A dörzstál tehát jellegzetes konyhaedény,²⁷ amelyet — éppen emiatt — római területen sohasem tettek sírba, nem használták fel a halottaknak szánt eledel tárolására. Ám a provinciák határai mellett élő népek elsősorban edényt láttak a dörzstálban, szép és jó edényt. Megszerzésekor is a finomszemcséjű egyenletesen folytatott mázút részesítették előnyben, — ilyen a jánosházi is —, tulajdonosa pedig nagy becsben tarthatta. Így történt azután, hogy nem kisebb személyiség, mint a hasslebeni fejedelem sírjába is belekerült egy római keverőtál, ahol a többi provinciális konyhaedénnyel, szűrőkkel és serpenyőkkel egyetemben az elhunyt gazdagságát és előkelőségét volt hivatva fitogtatni a túlvilágon.²⁸ Alighanem hasonló célból került az újhartyáni germán harcos sírjába egy másik dörzstál, méltóságát emelte — még ha római ember számára talán mosolyra késztető módon is. Különben a Duna-Tisza közén, Camponával és Intercisával szemben, a Dunától 40—50 kilométernyire előkerült lelet keletkezése is sokatmondó. Valószínűleg a 333. évi limes menti harcokban megsebesült rangos gepida harcos húzta eddig életét a támadó csoport hazatérése közben.²⁹

Az 1. képen bemutatott, besímített díszű nagyobb edény és a 3. képen látható szürke tál párhuzamait hazai szarmata anyagunkból jól ismerjük. Ezek felsorolása és részletes elemzésük (eredetkérdés, átvető-átadó fél, belső időrend stb.) túlhaladná e cikk kereteit. Kronológiai helyzetüket tekintve bizonyos, hogy a IV. század közepénél korábbra nem helyezhetők.

Külön kell szólnunk a nagyméretű edényről, melyet általában agyagveder néven tart nyilván a kutatásunk. Ilyen rendeltetésében azonban kételkedünk. Maga az elnevezés azt sugallja, hogy abban vizet (általában folyadékot) hordtak. Ezekbe az edényekbe azonban 30—40 liter víz fér. Ilyenformán legfeljebb egyet tudna az ember, szorosan magához ölelve, szállítani. Gondolni lehetne esetleg a perem alatt körülkötött, felfelé ívesen hajló fülre (szíj, ín), de akkora súly alatt feltétlenül kiszakadna a perem. Van még egy másik tényező is, mely állandó ide-oda szállításuknak ellentmond. Nevezetesen aránytalanul kicsi talpuk. Eppen ezért arra gondolunk, hogy ezeket a házban tartották és bizonyára (esetleg kismértékű földbesüllyesztéssel) rögzítették is.

Az agyagvedrek kérdése már többször szerepelt a hazai szakirodalomban. Közép-európai előfordulásuk alapján, az akkor ismert adatokat számba véve, Richthofen területileg, részben időrendileg is három eltérő nagy csoportot (keletgermán, provinciális, dák) határozott meg.³⁰ Bár e három csoport között komoly időrendi különbségek vannak, Richthofen mégis genetikai kapcsolatot tételez fel. Észreveszi, hogy hasonló agyagvedrek szarmata és avar leletek közt is szerepelnek.

²⁴ *Heydemann, Heinrich*, Iliupersis auf einer Trinkschale des Brygos. Berlin, 1866. 24.

²⁵ Előfordulásuk azonban nem korlátozódik csupán katonai táborokra, mint azt az alábbi szerző véli. Annyi igaz csupán, hogy ezekben — éppen a sok ember miatt — tömegesen fordulnak elő. *Schörgendorf, August*, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer. Wien, 1942. 180.

²⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum több ilyen őriz, az egyiket éppen Adonyból.

²⁷ *Pausanias*, V. 18. 1.

²⁸ *Schulz, Wolfgang*, Das Fürstengrab von Hassleben. Berlin-Leipzig, 1933. XVI. t. 4.

²⁹ *Bóna István*, Az újhartyáni germán lovassír. Arch. Ért. 1961. 196.

³⁰ *Richthofen, Bolko*, A hullámvonaldíszítésű agyagvedrek elterjedése és kormeghatározása. Arch. Ért. 1931. 257—265.

Nem tartja kizártnak, hogy a két említett kultúra népei ismerték és készítették a hasonló típusú agyagedényeket.

Az eltelt négy évtizedben 24 helyről ismerjük a szóban forgó agyaghombárokat.³¹ Zömük a Körös-Maros között került elő, de szétszórtan az Alföld más területein is (8. kép). Ha pontosabb korhatározásuk bizonytalan is egyelőre, az nem kétséges, hogy valamennyi esetben az alföldi szarmata kultúrához tartozó leletekről van szó.³² Egyes példányai (Szabadka-Mácskovics téglagyár, Makó-Vöröskereszt) a hun korban is tovább élő szarmata népesség legtipikusabb agyagedényeit jelentik.³³ Mindebből bizonyos, hogy leletegyüttesünk a IV. század utolsó évtizedeiben, de még inkább az V. század első felében került a földbe. Az edények ép volta és gondos elhelyezése arra mutat, hogy egykori gazdájuk becsben tartotta őket. Bizonyára megkeresésükre is gondolt s aligha rajta múltott ennek elmulasztása.

HUNNENZEITLICHE GEFÄSSE VON JÁNOSZÁLLÁS

von

Mihály Köhegyi

In 1965 kamen 5 unversehrte Gefässe während Erdarbeiten, aus einer sarmatischen Grube zum Vorschein. Unter ihnen waren dreie sarmatische Erzeugnisse, die übrigen zwei aber römischen Ursprungs. Ein besonderes Interesse beansprucht die Reibschüssel, denn in unversehrtem Zustande war ein solches Gefäss in der Grossen Ungarischen Tiefebene noch nie gefunden worden. Aus den Umständen der Verbergung wird es offenbar, dass die Gefässe hochgeschätzt waren. Der annehmliche Zeitpunkt des Vergrabens ist aufgrund der verhältnismässig gut datierbaren Keramik mit geglätteter Verzierung in die letzten Jahrzehnte des IV.-en Jahrhunderts, oder vielmehr in die erste Hälfte des V.-en Jahrhunderts zu setzen.

Das Interessante des von Szeged nordwärts liegenden Fundortes besteht darin, dass er sich am Ufer eines umfangreichen Sees befindet und bereits in den frühesten sarmatischen Zeiten bevölkert war. Man darf also auf dieser, zur Ansiedlung ausserordentlich geeigneten Stelle mit einem mindestens drei-, vierhundert Jahre lang fortdauernden Leben rechnen.

³¹ A lelőhelyek: 1. Szabadka-Mácskovics téglagyár, 2. Kiszombor A-temető, 3. Kiszombor — szórvány, 4. Szeged-Sóvényháza, 5. Békés megye, 6. Gyula-Vasúti homokbánya, 7. Tiszabura, 8. Debrecen-Hajdúböszörményi út, 9. Debrecen-Városi téglagyár, 10. Hajdúszoboszló, 11. Nyírbéltelek, 12. Büdszentmihály, 13. Mezőhegyes, 14. Kamarás, 15. Algyő, 16. Makó környéke, 17. Mezőhegyes-Tótkomlói út, 18. Solt-Palé, 19. Solt-Palé II. telep, 20. Földeák, 21. Hódmezővásárhely-Kopáncs, Lelik tanya, 22. Hódmezővásárhely-Kopáncs, Szent tanya, 23. Izbistye, 24. Szeged-Jánosháza. — A 23. lelőhelyet technikai okok miatt nem tüntettük fel a térképen.

³² Párducz Mihály—Korek József, Császárkori telep Ózdon. Arch. Ért. 1958. 30—31.

³³ Párducz Mihály. Archeologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. Acta Arch. Hung. 1959. 363.